

Munkácsy-séta Békéscsabán

Békéscsaba belvárosa a XIX. század második felében

Készítette: Szalay Ágnes

1.

Munkácsy Emlékház (Steiner – Omaszta-kúria) (Gyulai út 5.)

Az 1840-es években emelt klasszicista kúriát Steiner Jakab, az Apponyi-uradalom inspektora építtette lakóházául. Az épülethez Munkácsy Mihály (1844-1900) festőművész a legszorosabban köthető. Az eredetileg Lieb Mihály néven született gyermek 8 éves gyermekként ugyanis árva lett testvéreivel együtt. Ezeket a Lieb gyerekeket az édesanya családja, a Reök család tagjai fogadták örökbe, férfi rokonhoz a fiúgyermek, női rokonhoz a leánygyermek került.

A Steiner-kúriába leánygyermek, Miska húga, Lieb Gizella (1846? – 1875) került azon egyszerű oknál fogva, hogy Steiner úr felesége az árva Lieb gyermekek édesanyjának a nővére, Reök Karolina (a családban Saroltának hívták; 1801-1853) néni volt. Csabán lakott 1850-től fogva a Lieb gyermekek édesanyjának, és így Sarolta néninek is öccse, Reök István (1816-1877), akinek szintén örökbe kellett fogadjon egy testvért, és neki éppen Miska „jutott”. A kisfiú nem csak az első csabai éjszakáját töltötte a Steiner-kúriában 1853 tavaszán, de azon év december 6-ig minden nap elsétáltak ide Pista bácsival a néniékhez ebédelni.

1853. december 6-án betyártámadásnak esett áldozatul a ház, ennek során pedig a nagynénit olyan súlyosan bántalmazták a felfegyverzett rablók, hogy behalt a sérüléseibe. Sírja ma már nem található meg, valószínűleg a gőzmalom területén egykor volt katolikus parcellába temették. Reök István és Miska látogatásai a kúriába megritkultak, 1853-ban beköltöztek a Szent István téren állt Trautmannsdorf-féle intézői lakba.

Steiner Jakab Gyulai úti lakóházát 1854-ben eladta egy helyi kisnemesi család, az Omaszta család evangélikus ága egyik képviselőjének, Omaszta Józsefnek (1819-1890). A család az egykori Rozvác településről származott, amely ma a Szlovákia trencsényi kerületében fekvő Trencsényszankóc közigazgatási része.

A család 1950-ig lakta a Gyulai úti házat, akikkel egyébként Munkácsy baráti és rokoni viszonyban állt. Nagybátyja ugyanis a család katolikus ágába tartozó, a kúriának szintén gyakori vendégét, Omaszta Máriát (1832 – 1906) vette később feleségül. Talán a legkülönlegesebb ma az épületben, hogy ma ez az egyetlen műszaki létesítmény, amelyet majdnem pontosan olyannak látott Munkácsy Mihály, amilyenek ma a látható.

2.

Ursziny – Beliczey-kúria (Gyulai út 2.)

A klasszicista stílusú kúriát a szépsi Ursziny család emeltette, nagyjából egyidőben a Steiner-kúriával. A családtagok közül elsőként Ursziny Andor (1814.?, Csetnek – 1887., Békéscsaba) költözött Békés vármegyébe, 1840 után már Csabán lakott, ahol ügyvédi irodát nyitott, és grófi uradalmaknak, így a Stockhammer uradalomnak is ügyésze lett 1845-ig. 1845-ben a vármegye táblabírájává, 1849-ben Csaba mezőváros főbírájává választották. 1861-ben Békés vármegye másodalispánjává választották, de az 1860-ban megalakult Békésmegyei Gazdasági Egyletnek is elnöke volt 1861-1870 között. A kúriának minden bizonnyal ő volt az építtetője, az építkezésre nagy valószínűséggel 1847-1849 között, vagy 1850-ben kerülhetett sor. Ez volt az egyik legszebb ház az Élővíz-csatornán túl.

Ursziny Andor fia volt Ursziny Dezső (1841 - 1905. november 21.) miniszteri osztálytanácsos, földbirtokos, törvényhatósági bizottsági és képviselő-testületi tag, aki megörökölte a házat, de nevéhez köthető egy másik építmény is. Ez pedig a mai Békés Megyei Könyvtárnak az Élővíz-csatorna partja mentén fekvő, eklektikus

stílusú épületrésze. Ez egy szabadon álló, egyszintes polgári lakóháznak épült 1898-ban (Csabai) Wagner József építőmester tervei szerint az egykori városi főjegyzőnek, Szemián Sámuel lakóházának helyén.

Urszinyék gyermektelenül maradtak, ezért az özvegy, Ursziny Dezsőné Molnár Júlia (1849 - 1914. augusztus 17.) minden ingó és ingatlan vagyonát Békéscsaba községnek adományozta végrendeleti úton. Az volt a kikötése, hogy az Élővíz-csatorna partján álló házukban leány-árvaházat létesítsen a község. (Ez nem valósult meg, polgármesteri lakóházként használták a II. világháború időszakáig. 1949-ben könyvtárat rendeztek be benne, amelyből az ország első megyei könyvtára vált.)

Az 1900-as évek első évtizedében kerülhetett át a Gyulai úti kúria a Nyitra vármegyei Beliczey család kezébe. Elsőként Beliczey Mihály költözött Békés vármegyébe, aki 1740-ben már uradalmi ispánként működött. A család 1870 körül Csabaszabadiban emelt, historizáló stílusú kiskastélya ma is megtalálható, de magántulajdonban van és erősen lepusztult állapotban, nem látogatható. A családnak Békéscsaba belvárosában is volt lakóháza (ez már nem áll), időszakosan laktak itt, a csabaszabadi kastélyban, és a Gyulai úti kúriában is.

A kúria vevőjeként Beliczey Rudolfot (1828. június 23., Gyula – 1907. március 15., Békéscsaba) tartjuk számon, aki a szabadságharc alatt honvéd főhadnagyként szolgált, az önkényuralom időszaka után pedig megalapította a Békésmegyei Honvédegyletet, hogy ezzel elszegényedett honvédtársait segítse. Beliczey Miklós (1901. június 12., Békéscsaba – 1977. március 21., Bécs) vármegyei főispán (1939-1944) volt tudomásunk szerint az utolsó családtag, akinek a Gyulai úti kúria még a birtokában volt. Hivatalából saját kérésére mentették fel, mert nem volt hajlandó a kormány központi, a nácik által erőszakolt utasítását végrehajtani. Külföldre menekült, de hamvai a csabai családi sírboltban nyugszanak.

A Gyulai úti kúria szabadon álló, földszintes, közel téglalap alapú, melynek udvari homlokzatán timpanonos portikuszt találunk. Ezt egykor kocsiáláhajtóként használták, később beépítették. A hátsó homlokzaton egykor tornác nyugodott, ezt azonban szintén átalakították. Halljában szoborfülkék csinosították a teret, melyben klasszicista női szobrok álltak, ezeknek holléte ma ismeretlen. Érdekesség, hogy sokáig ez az épület szolgált mintaként a XIX. század közepén Csabára költöző kisenemesség számára.

3.

Élővíz-csatorna (Gyula, Békéscsaba, Békés)

Mesterségesen kialakított mederben létesített csatorna Békéscsaba belvárosában húzódó szakasza, amely a Fehér-Körös vizének egy részét vezeti be a településre. Az azonos folyó egykori, kiszáradt medrét a csabaiak 1777-ben mélyítették és szélesítették ki a maguk munkája révén, hogy az erdélyi hegyekből épületfát tudjanak ideszállítani. Ezeket általában egy erre a célra kialakított kikötőnél, jelen esetben a mai Aradi vértanúk ligete („Kisliget”) helyén létrehozott alacsonyabban fekvő, kiszélesedő, vízzel borított kikötőbe úsztatták, és onnan lehetett közvetlenül megvenni. A mai liget ugyanis 1777-ben, mint kikötő szolgált, csak jóval később terelték a medrébe vissza a vizet, hogy aztán azt beparkosítsák. Árvízvédelmi rendszere (körgát) 1888-at követően alakult ki.

A mai Gyulai úti hídtól (Munkácsy Mihály-híd) a mai Kiss Ernő utcai hídig tartó, egykori kikötői rész fürdőhelyként is igen népszerű lett hamar. Elsősorban fiatal fiúk és felnőtt férfiak látogatták a helyet, és mivel ruhátlanul fürödtek (nem volt még ismert a fürdőnadrág), ez sokaknak okozhatott kellemetlen perceket, így magának Munkácsynak is, aki asztalos öreginasként társaival ugyancsak itt fürdött, s ekkor jelentek meg a hídon fiatal leányok, többek között az ő gyermekkori szerelme, Bartóky Ilonka is. Erről a fölöttébb kínos pillanatról önéletírásában („Emlékeim”) is említést tesz. Az Élővíz-csatorna vize olyan tiszta volt, hogy még az 1960-as években is lehetett benne fürödni.

4.

Szoborsétány (Árpád sor)

Az Árpád sor Bajza utcai kereszteződésétől húzódik a Gyulai úti kereszteződésig. Ezen az utcaszakaszon, az Élővíz-csatorna menti gyalogút mellett 9 olyan közéleti személy szobrát helyezték el az 1970-es években, akik valamilyen módon kötődtek Békéscsabához, s a település így kívánt nekik méltó módon emléket állítani. Később egy allegorikus alakkal egészült ki a sétányon található műalkotások sora. Ezt természetesen Munkácsy Mihály sosem látta ebben a formában, a terület jóval a távozása után került felparcellázásra és vált

a csabai polgári elit lakhelyévé, de a partmenti sétány ma kedvelt pihenőhelye a csabaiaknak. Szobrai északról délre haladva a következők:

Áchim L. András szobra. 1971-ben, halálának 100 évfordulójára állíttatta a város kőből, amely Marton László Munkácsy- és Kossuth-díjas, a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjével kitüntetett szobrászművész alkotása. A parasztpárti, lobbanékony természetű politikus a helyi és az országos politikában is fontos szerepet játszott.

Lipták András szobra. 1971-ben állíttatta a város annak tiszteletére, hogy ő volt a helység első, olyan választott polgármestere, aki munkás származású volt, egy ácsmester fia. 1945-1949 között volt polgármester, ekkor lemondatták. 1953-ban tragikus autóbalesetben hunyt el. A műalkotást Kampfl József szobrászművész készítette kőből.

Haán Lajos szobra. 1971-ben állíttatta a város a Kiss Kovács Gyulakétszeres Munkácsy-díjas szobrászművész által készített ötnegyedes nagyságú műalkotást. A város evangélikus lelkészét, egykori történetíróját, az MTA levelező tagját ábrázolja, aki először használta a város történetének írásakor a helyi evangélikus egyházi levéltári történeti iratanyagot, ezzel hiteles, máig alapvető forrásmunkákat hozva létre.

Munkácsy Mihály szobra. Vilt Tibor Kossuth- és Munkácsy-díjas szobrászművész 1975-ös alkotása, amely a városunkhoz kötődő festőművésznek állít emléket. Munkácsy gyermekkorra jelentős részét töltötte itt, nem csak a Steiner-kúria gyakori vendégeként, vagy a Langi-féle asztalosműhelyben inasként, de többször is visszatért híres festővé válása után.

Gyóni Géza szobra. Pátzay Pál kétszeres Kossuth-díjas, kiváló művész, az MTA levelező tagja 1975-ös alkotása, amely a tragikus sorsú költőt ábrázolja. A költő eredetileg az Áchim vezetéknevet viselte, békéscsabai eredetű a családja, ő maga másod-unokatestvére volt Áchim L. Andrásnak. Újságíróként és költőként ismert. Az I. világháborúban orosz hadifogságba került, közel 6 ezer km-re az otthonától halt meg 33 évesen. Legismertebb és legmeghatóbb verse a „Csak egy éjszakára...” kezdetű.

József Attila szobra. Borsos Miklós Munkácsy-díjas szobrászművész készítette 1975-ben. A költő az akkor Békés megyéhez tartozott Öcsödön tanult meg írni-olvasni, megfordult az akkor Csanád, ma Békés vármegyei Battonyán, kosztért, kvártélyért Mezőhegyesen tanított, egyik korai szerelme Békés vármegye akkori székhelyén, Gyulán lakott, 1934 szeptembere és decembere között pedig a Békésmegyei Közlöny című csabai újság legtöbb verset publikáló költője lett, az irodalmi rovat tulajdonképpen rá épült.

Móricz Zsigmond szobra. Martsa István kétszeres Munkácsy-díjas szobrász- és éremművész, érdemes művész 1975-ös alkotása. Az író, újságíró műveit a békéscsabai Aurora Kör igyekezett az olvasókhöz közelebb hozni. Az Aurora Kör egy zenei, irodalmi és képzőművészeti társaság volt, amely 1913-ban alakult, számos kortárs előadót hívtak meg, így 1927-ben Móricz Zsigmond is elfogadta meghívásukat egy estre, aztán 1940-ben újra ellátogatott ide, és akkor mondta e méltató szavakat: „Tündéerkertben voltam itt Csabán.”

Bartók Béla szobra. Vigh Tamás Kossuth-díjas szobrász- és éremművész 1975-ös alkotása. **Kodály Zoltán szobra.** Schaár Erzsébet Munkácsy-díjas érdemes művésznek, Vilt Tibor feleségének alkotása.

A két szobor egy egységként lett elhelyezve, utalva kettejük együttes munkájára a népzene gyűjtés és a komolyzene terén. A már említett Aurora Kör zenében Kodály és Bartók műveit tartotta követendőnek, így gyakran adták elő estjeiken darabjaikat, illetve Kodály többször is elfogadta a kör meghívását.

A Szoborsétány záró alakja **Borsos Miklós „A múzsák”** című, 1981-ben felállított szobra. A múzsák a görög mitológia szerint a költészet, a zene, a tánc és a tudományok megtestesítői és patrónusai, akik a Helikon-hegységben laknak. Ezen feladatkörre utal az alak kezében a toll és a könyv, valamint arcán az ihletettségtől átszellemült kifejezés, mintha éppen azelőtt lenne, hogy egy csodás, fejében született gondolatot lejegyezzen.

5.

Róna Gusztáv háza (Szeberényi tér 2.)

Az egykori Gabona-, vagy Búzapiac tér (ma: Szabadság tér) és az Apponyi (ma: József Attila) utca találkozásánál eredetileg nem a ma is látható belvárosi polgári ház állt, hanem egy másik, kisebb épület. Azt Omaszta Gusztáv postamester és felesége, Bartóky Ilona építtette, mint saját családi lakóházukat 1872-ben, majd a Gyulai út 17. szám alól ide költöztette a postát. 1911-ig egyébként a Csabai Takarékpénztár Egyesült is ebben az épületben kapott hivatali helyiséget.

Miután a postamester 1910-ben elhunyt, Kugel Sámuel vas- és fűszerkereskedő megvette az épületet. Az ő veje volt az a Róna Gusztáv, aki 1927-1928 folyamán ennek helyére építtette a ma is ott álló lakó- és üzletházat. A terveket Vágó Pál budapesti építész készítette. A Kugel-féle kereskedés sokáig működött a földszintjén, az emeleten a családi lakás volt. Közvetlen mellette található a Békésmegyei Gazdasági Egylet egykori Székháza, a Láng-ház és a Fábry-ház, Békéscsaba egyetlen, megmaradt szecessziós házsora.

Bartóky Ilona személye azonos azzal, akibe a gyermek Munkácsy Mihály, születési nevén Lieb Mihály a városban töltött asztalosinas-évei alatt beleszeretett. Mivel a kislány más társadalmi helyzetben volt, elutasítása ebből fakadt: *„Náluk találkoztam néha a hajdani szomszéd kis leányával is, akit a szívembe zártam. A nevét is nyugodtan megmondhatom, hiszen ő nem is sejtette a vonzódást, ami hozzá fűzött. Bartóky Ilonkának hívták. Bájos, kedves kis lány volt, de kegyetlen, nem akarta soha észrevenni lángoló érzelmeimet.”* (Munkácsy Mihály)

6.

Postapalota (Szent István tér 1.)

Ugyan ezt a házat Munkácsy nem láthatta, de Békéscsaba egyik legpatinásabb épülete, amely megérdemli a figyelmet. Miután Omaszta Gusztáv postamester nyugdíjba vonult 1895-ben, lakóházából elköltöztette a nagyváradi igazgatóság a postahivatalt. Ezt követően bérleményként működött tovább máshol, de a tárgyalások már 1909-ben megkezdődtek egy új, korszerű postahivatali épület építéséről, ezek eredmény nélkül zárultak.

A háború és a trianoni békeszerződés (1920. június 4.) után nem sokkal megindult az infláció, 1927. január 1-jén pedig az addigi korona helyett a pengőt vezették be, mint fizetőeszközt. Az anyagi nehézségek ellenére vissza kellett térni a posta ügyére, ráadásul a trianoni döntés után a Szegedi Postaigazgatósághoz rendelték a csabai hivatalt, más lett a felettes szerve is. A tárgyalások és egyeztetések utolsó szakaszában a főispán vezetésével Budapestre utazott egy küldöttség, amely a legmagasabb helyeken sürgette meg az ügyet, megunván a további várakozást és ígéretéseket. A küldetés sikerrel járt, a Búzapiac tér és a Szent István tér találkozásánál lévő, eredetileg is kiszemelt belterületi telekre engedélyt és támogatást kapott a város, hogy rendes városi postaépületet emeljen.

Érdekesség, hogy a csabai postapalota épületét 1925-ben még korona pénznemben tervezte Kármán Géza Aladár, mire az épület megépült és átadásra került, addigra már a pengő volt forgalomban. Az építkezés során honfoglalás kori lovas temetkezőhelyet tártak fel, de a munkások tönkretették a leleteket. Az épület átadására 1927-ben került sor, és 1979-ig maradt használatban. Ma még sok nyugdíjas postás él Csabán, akik ebben a patinás épületben dolgoztak.

7.

OTP Bank Szent István téri fiókjának épülete (Laszky–Biener-palota, majd Aradi Ipar- és Népbank) (Szent István tér 3.)

Az épület, és a tőle délre fekvőknek a helyén is intézői lakok álltak sokáig. Az egyik ilyen volt a Trautmannsdorf-féle intézői lak, pontosan a szóban forgó, jelenlegi banképület helyén állt, hosszabbik oldalával a Szent István tér felé fordulva, tökéletesen átellenben a mai Fiume Hotellel. Ez az épület ma alighanem Békéscsaba egyik „zarándokhelye” lenne, ha még állna. Mert hogy Reök István második csabai lakóházaként működött. 1853 tavaszán nyílt lehetősége Reök bácsinak, hogy kibérelje, mint Trautmannsdorf grófnő uradalmi ügyésze, és lakjon itt a gyermek Munkácsy, eredeti nevén Lieb Mihállyal, akinek aztán innen tényleg csak pár száz méterre kellett később gyalogolni a Langi-féle asztalosműhelyhez. Ez egyébként ma a róla elnevezett Munkácsy, korábbi nevén Egri utcában állt. Ott ma a rendőrség hátsó bejáratának fala húzódik a helyén, az egykori épület emlékét bronztábla őrzi.

Visszatérve a Szent István téri lakóházra, nem azonnal kapta azt meg Pista bácsi lakhatásra. Mivel közvetlenül az óvárosháza tőszomszédságában feküdt, több hivatal is kiszemelte magának. Először a csendőrség kívánta igénybe venni, mint laktanyát, aztán a főszolgabírói lakást és hivatalt tervezték benne elhelyezni (amely akkor még a Kossuth téren állt, de az épület omladozott; 1853-ban az óvárosházával szemben emelt épületet szánták a főszolgabíróinak, aki egy pillanatig sem vette igénybe). Mivel a főszolgabírói hivatal új épületet kapott, így Reök és Miska végülis beköltözhettek. Egy meglehetősen szép és elegáns háznak számított.

Ekkor még a mai József Attila utca nem létezett, itt nem lehetett átjárni az Élővíz-csatorna felé. Lentebb haladva, körülbelül a mai József Attila utca középvonala felé a szomszédos, Apponyi-féle intézői lak állt. Ebben lakott Vidovszky János, az Apponyi-uradalom kasznárja, ő és a családja voltak Pista bácsi és Miska közvetlen szomszédai. Házasságából 6 gyermek született. A legidősebb János, aki a csabai takarékpénztár vezérigazgatója lett. Matild, az egyetlen leány volt. Károly, akiből kereskedő vált. László, aki folyammérnöki pénztárnok lett, majd a Tolna megyei Apponyi-uradalom gazdatisztje, aztán 1891-ben hívta meg gróf Wenckheim Dénes a dobozi uradalmába intézőnek. És a legifjabb a testvérek között, Ferenc, a későbbi gyomai főjegyző, majd csabai árvaszéki ülnök, akinek egyik fia, Vidovszky Béla festőművész lett, és aki sokáig budapesti műteremlakásában őrizte Munkácsynak a nagyszüleiről, Vidovszky Jánosról és feleségéről készített portréit.

A gyermek Munkácsy gyakran fordult meg Vidovszky János házában és került barátságba a vele inkább egykorú gyerkekekkel. Károly, László és Ferenc lettek a pajtásai. Akkoriban – 13 év körül voltak a fiúk – Ferenc ügyesebben tudott rajzolni, mint Miska, de László is jól bánt a ceruzával. Vidovszky János neve egyébként nem lehetett ismeretlen korábban sem Miska előtt, hiszen az Apponyi-uradalom kasznárjaként Steiner bácsi beosztottja volt. Még Munkácsy özvegye, Cecile Papier is ismerte a Vidovszky családot, s amikor Budapestre látogatott férje halála után, még akkor sem felejtett el érdeklődni a howylétük felől.

Amikor Reök István és Miska kiköltöztek az épületből, abba 1885-ben a Biener Bernát-féle fűszerkereskedés költözött. 1850-ben alapította a céget a tulajdonosa, pontosan abban az évben, amikor Reök István Békéscsabára került. Ugyancsak 1885-ben lett társa Laszky Jakab, szintén csabai kereskedő. Egyemeletes bérházukat 1895-ben emelték. Ugyanebben az évben nyílt meg a ház fölszintjén az Aradi Ipar- és Népbank békéscsabai fiókja. Biener és Laszky 1897-ben csődbe mentek, az épületet ekkor meg is vásárolta bank. 1908-ban polgári leányiskola működött benne. Miután 1922-ben megalakult a Békésmegyei Kereskedelmi Bank, tervbe vette, hogy ide költözik, azt emeletréépítéssel bővíti. Az átépítés Kovács Rezső tervei alapján, Lipták János vállalatában történt, a bank pedig 1929-ben foglalta el itt a helyét. Ma az OTP Bank Szent István téri irodájának ad otthont.

8.

Békéscsabai Jókai Színház (Andrássy út 1-3.)

Amíg nem léteztek állandó, épített kőszínházak, addig jobb híján alkalmi helyeken vándor színésztársulatok mutatták be tudományukat az ország különböző pontjain. Csabát ráadásul sokáig el is kerülték ezek a társulatok. Csak az 1850-es évektől jelentek meg itt Reök István ügyvédnek köszönhetően. Kezdetben a Serház (ma: Munkácsy Hotel) félemelet mélyen levő helyiségében léptek fel (amit a színészek a „Föld gyomrának” csúfoltak), később a Fiume nagytermében, nyaranta a Széchenyi-liget pavilonjában mutatták be tudományukat 1865-től.

A község 1875-ben vetette fel először, hogy „vigarda” épületére lenne szükség, azaz színház-, és táncterem létesítésére, amelyet a Fiume szálloda melletti csabai casino és táncterem épülete helyén képzeltek el. Ezeket Munkácsy is bizonyosan jól ismerte, mert inasévei alatt a vasárnapokat gyakran töltötte Vidovszkyék társaságában, és mivel akkor még nem létezett a Posta köz, ezért a casino felé tudott hozzájuk a legrövidebb úton menni.

Sok viszontagság után 1877-ben kezdődött el a színház építése Halmay Andor tervei szerint, Sztraka Ernő városi főmérnök kivitelezésében. Az épület avatójára 1879. március 7-én került sor, érdekesség, hogy egy második megnyitóra is sor került március 22-én.

9.

Fiume Szálloda (Szent István tér 2.)

Az épület helyén eredetileg a helység uradalmi kocsmája állt. A helység fogadóját ebből az épületből alakították ki, úgy, hogy az eredeti, földszintes épülethez az Andrássy út vonalát követve, L-alakban egy másik szárnyat is toldottak, mindkét utcára nyíltak kapui, illetve a telek északkeleti szegletébe egy istállót építettek. 1862-ben már bizonyosan így nézett ki, és valószínűleg már inkább ebben a formában látta először Munkácsy is.

A vasút megjelenésével azonban egyre előkelőbb vendégek jelentek meg a városban, így szükségessé vált egy emeletes szállodaépület létesítése. Ezt a csabai közbirtokosság emeltette, melynek terveit Sztraka Ernő

városi főmérnök készítette el, eredetileg neoklasszicista stílusban. A homlokzati tervezésénél Ybl Miklós konzultált. Az Alföld-Fiumei Vasútvonal emlékére keresztelték Fiume Szállónak, amelyről Fiume városát táviratban értesítették. 1894-ben Ádám (Áchim) Gusztáv városi főmérnök áttervezte az egyemeletes épület homlokzatát, és (Csabai) Wágner József munkája nyomán érte el mai, koraeklektikus külsejét. Az Andrássy út felőli homlokzata mélyebben nyúlt be az utcába, ez az egyszintes épületszárny a színház megépültéig táncmulatságoknak adott helyet. 1890-ben, utolsó békéscsabai látogatása alkalmával megszállt benne Munkácsy Mihály festőművész is, ő még az áttervezett homlokzatot nem látta, csak az özvegye.

10.

Városháza (Szent István tér 7.)

A hagyomány szerint a mai épület helyén a város 1718-ban történt újr alapítása óta mindig állt előljárósági épület. Valószínűleg már ekkor léteznie kellett valamilyen kiemelt jelentőségű építménynek, hiszen Csabának már ekkor is volt előljárósága, de az első források 1730-ban tesznek először említést egy nádfedeles ősi község házáról. 1785-ben aztán ezen épület helyére építettek egy nagyobb község házat, amely földszintes, nádfedeles, vert falú építmény volt, téglalapozással. 1828-ra azonban igen rozogává vált, ezért lebontották, és a helyére egy zsindeletetős téglalapítményt húztak fel nagy szárazkapuval, ez lett az óvárosháza. Ezt az épületet ismerte Munkácsy Mihály is gyermekként, ennek tőszomszédságába költözött Reök Istvánnal 1853-ban. Az épület déli, vagyis feljűk közelebb eső oldalán húzódott a deres, a katolikus templom felőlin meg a Baksz kocsmá lejárata.

A város növekedésével a városi vezeték elhatározta, hogy nagyobb előljárósági épületet emeltet. Előbb az óvárosházával szemben, ugyancsak 1853-ban építettek egy új épületet (eredetileg szolgabírói laknak, de a szolgabíró sosem használta, így ez lett az újvárosháza), a községi hivatalok egy része átköltözött oda, ami aztán ügyintézési problémákhoz vezetett. A tarthatatlan állapotok 1870-ig álltak fenn, 1871-ben előkészítők bizottságot választottak, majd az új városháza terveit Sztraka Ernő városi főmérnök elkészítette és felterjesztette. Mindezek felülbírálatára Ybl Miklóst (1814-1891) kérték fel, aki kisebb módosításokkal engedélyezte a kivitelezést. Érdekessége, hogy az építmény szikla alapkövekre épült. 1873. szeptember 15-én avatták fel díszközgyűlés keretei között. Amikor Munkácsy 1874-ben a nászútja alkalmával, majdnem 10 év után ismét ellátogatott Békéscsabára, nem csak a Fiume Szálloda impozáns épülete ejthette ámulatba, de a gyönyörű városháza is, amelynek árkádsorán emléktábla őrzi az ő és Reök István emlékét, és ahol ugyancsak tábla emlékeztet díszpolgári címére.

11.

A „Sas”-hoz címzett patika (Szent István tér 6.)

A gyógyszerterát 1812-ben alapította Hamaliár György okleveles gyógyszerész. Ez 1891-ig a mai Eötvös utca-Baross utca sarkán, az akkor Patika utcának nevezett helyen működött. Itt kezdett el dolgozni 1880-ban Réthy Béla okleveles gyógyszerészsegéd. Közben egyetemi tanulmányokat is folytatott, majd 1891-ben kibérelte a patikát. Ugyanebben az évben kezdődött el az új patikaépület építése a mai Szent István téren, ahová a Sas Patika átköltözött. Miután 1911-től tulajdonosa lett, nagyfokú fejlesztésbe kezdett, és számos, országosan is keresett terméket fejlesztett ki. Ezek között is a legismertebb volt a Réthy-féle pemetefű-cukorka, illetve még legalább 1100 féle cikket is készített a gyógyszerész. Ezt az épületet Munkácsy feltehetően még nem látta, de a Réthy családot bizonyosan jól ismerte.

12.

Páduai Szent Antal római katolikus templom (Szent István tér 11.)

Katolikusok 1747 óta élnek Békéscsabán, 2750-ben alapíthattak egyházközséget, 1753-ban pedig templomot emelhettek. Igaz, ez a kis vályogépület hamar veszélyessé vált, ezért 1769-1771 között újat építettek, amelynek Páduai Szent Antalt választották védőszentjűl, mert Harruckern Ferencnek, a helység földesura feleségének ő volt a védőszentje. Toronnyal csak 1820-ban bővült ki, 1838-ban a toronysisakot villámcsapás rongálta meg, amit ki kellett cserélni. Neobarokk stílusával a nagytemplomhoz igazodott, de annál jóval kisebb volt.

Ez a katolikus templom Bicskoss János lelkészsége idején (1810-1823) épült, s ugyancsak neki köszönhető, hogy toronnyal kiegészült. Egykori homlokzatán szerepelt egy ugyanolyan felirat, mint a mai evangélikus nagytemplom. Ma csak ez utóbbit tudjuk megmutatni, az utcafronti homlokzaton elhelyezkedő bejárat fölötti félköríves apszisban. A furcsa formájú, latin nyelvű szöveg egy úgynevezett **kronosztikon**. Ezt kiváltképp szerették a csabai lelkészek, a templomokon szereplő kronosztikonok is az ő szerzeményeik, és ezeket mind látta és jól ismerte Munkácsy.

Ez a fajta felirat mindig latin nyelvű, és bizonyos betűi nagybetűkkel íródtak, amelyekből egy római szám jön ki, ez az építés dátumára utal. Az evangélikus nagytemplom feliratának – amely Haan János lelkész által szerzett disztichon – jelentése a következő:

„Dicsőség és hála legyen az Ég urának a földeken!

Halljátok, imádkozzatok jámborok és diadalmi éneket énekeljétek citerakisérettel nemzetek!”

A régi katolikus templom is volt egy hasonló, disztichonban szerzett kronosztikon, ez Bicskoss János szerzeménye volt. Haan Lajos megőrizte számunkra, amely magyarul így hangzik:

„Pártfogónk nemes kegyelete építette fel ezt a templomot,

Ékes tornyocskával a nép díszítette azt.”

Munkácsy Mihály egész életében ezt az épületet látta. 1852 májusától decemberig naponta itt sétált el a nagybátyjával, Reök Istvánnal, hogy a Steiner-kúriába menjenek, s aztán azóta ki tudja még, hogy hányszor fordult meg a város ezen szegletében. 1907-1910 között bontották le, hogy a ma is a helyén látható, kéttornyú neogótikus templom felépüljön.

13.

Evangélikus kis-, és nagytemplom (Szeberényi tér 1., Luther u. 1.)

A hagyomány szerint 1718-ban, Békéscsaba újratelepülésének évében már volt egy paticsfalú imaház a helységben. 1723-ban templomot építettek ennek a helyén, vályogtégla falakkal, égetett tégla alappal. Ebben már volt orgona, oltár és szószék is, amelyek a következő templomba (evangélikus kistemplom) át is kerültek. 1743-ban a hívek újbóli összefogására volt szükség, mert ez a második templom is mind inkább romba dőléssel fenyegetett. Ezt csak úgy sikerült keresztülvinni, hogy 1744-ben Csaba akkori lelkésze, id. Tessedik Sámuel a megye birtokosának, Harruckern Ferencnek is előterjesztette a dolgot, mire ő azt javasolta, hogy egy négyszögletű téglatemplomot emeljen a hitközség torony nélkül. Tornyt nem volt szabad ugyanis építeni, legfeljebb haranglábat. 1745. november 11-én szentelték fel a mai evangélikus kistemplom középponti épületrészét, amely eseményen Tessedik lelkész tartotta az ünnepi szentbeszédet. 1773-ban építettek hozzá két oldalszárnyat, így egyenlő szárú kereszt alaprajza lett, harangtorony 1783-ban épült hozzá, ahol a tűzörség látott el szolgálatot, itt a tűzöri szoba ma is megvan a búboskemencével.

Mivel a lakosság lélekszáma a XVIII. század folyamán jelentősen megemelkedett, ezért nagyobbra lett szükség. Draskóczy Milecz Mihály lelkész volt az, aki elérte, hogy ne a meglévőt bővítsék tovább, félve, hogy egyházszakadásra kerülhet sor, hanem teljesen újat emeljenek. Ennek jogi akadálya az 1790-ik évet, a protestánsok részére megadott teljes vallásszabadságot követően már nem volt.

Az alapkőletételre 1807-ben került sor. A kor legjobb mesterei dolgoztak az új templomon - Anton Ziegler gyulai és Joseph Hoffer aradi kőműves, Dunaiszki Lőrinc pesti akadémiai szobrászmester, a hazai klasszicista szobrászat legtöbbet foglalkoztatott képzőművésze, Josph Alt asztalos és Pummer György aranyozó, Herotek János pesti orgonakészítő, a belső szobormunkákat Franz Moldt és Franz Willicsca végezte, az eredeti oltárképet Leonhard Landau, a pesti rajztanoda tanára készítette 1823-ban. Ebből a felsorolásból is kitűnik, hogy a legszebb templomot akarták a csabaiak felépíteni, és ehhez nem sajnálták a legjobb mestereket felfogadni. Franz Moldt nevének betűi pedig a templom karzatán is feltűnnek, így állítottak neki a csabaiak emléket.

1811-ig rendben is folyt a munka, ám ebben az évben gazdasági válság sújtotta a csabaiakat, a pénz elértéktelenedett, és így az építkezés leállt, nem tudták folytatni. Uhrinyi András lelkész azonban a reformáció évének 300. évfordulóján, 1817-ben olyan prédikációt tartott, amelybe belevette a templomépítést is, fellelkesítette a hallgatóságot, ezért a hívek úgy döntöttek, újból összeadják az építkezés befejezéséhez szükséges pénzt. A templom felszentelésére 1824. június 29-én került sor német, tót és magyar nyelvű istentiszteletek után. A csabai evangélikus nagytemplom a maga 22 m-es szélességével, 47 m hosszúságával és 22 m-es falmagasságával, 79,5 m-es toronymagasságával Közép-Európa legnagyobb evangélikus temploma, ami eredetileg is annak épült. Külön érdekesség, hogy e hatalmas templomnak ma egyetlen harangja sincs, miután a világháborúban mindent rekvirálták.

Mindkét templom különös „jóbarátja” lehetett Munkácsynak gyermekkorában. Hiszen ezek tőzsomszédságában áll ma is az a (ma Baross u. 6. sz. alatti, magántulajdonban lévő, nem látogatható) lakóház, amely Reök István és a gyermek Munkácsy első csabai lakásaként ismert. De amikor először jött ide, ezek jelezték az irányt is számára: „Nagybátyám két templomtornyot mutatott a messziségben, az egyik magas volt és karcsú, a második ennek csak a feléig ért, s mégis úgy néztek ki, mintha egymással szembe fordulva beszélgetnének.

— Látod a templomtornyokat? — kérdezte. — Az Csaba.” (Munkácsy Mihály)

14.

István (Rosenthal-) malom (Gőzmalom tér)

Békéscsabán és Békés megyében a török kort megelőzően is éltek és dolgoztak molnárok és malmok, de városunk 1718-as újratelepülésének időszakától számítjuk a mai város és malomipar kezdetét. 1733-ból tudunk először mészárszékről és malomról az újratelepülés után. Az 1750-es években már községi szárazmalom működött, később magántulajdonban is lehetett úgy, hogy a várostól bérelte a tulajdonos. 1769-ben 8 szárazmalom működött Csabán, amelyekről úgy tartották, sanyargatja a lovat, nem szerették, de helyben volt. Miután az 1845-ben megtett örökvéltéssel kikerült Csaba a földesúri függés alól, földjeivel, határaival szabadon rendelkezhetett, és a malomállítási joga is az övé lett.

Csabán elsőként az 1850-ben ide került Reök István próbálkozott malom létesítésével, de neki ez nem sikerült. A csabai „nagyalmot” végülis a hamburgi (más forrás szerint a Holstein-Pinnebergi) születésű Pain Antal molnármester (mellette építész és gépész is volt a régi szokás szerint) alapította, aki 1850-ben engedélyt kapott a városvezetéstől, hogy az Élővíz-csatorna partján elterülő másfél holdas, a várostól bérelt területen egy 20 LE-jű gőzgéppel, kétemeletes, két őrlópárral szerelt malmot létesítsen. A gőzgép a pesti Dobs és Zokkelmann-nál készült, 1852-ben pedig korrekciót hajtottak végre rajta, hogy kevesebb fával lehessen benne tüzelni. A gőzmalom hivatalos üzembe helyezésének dátuma ezért: 1853. Mellette eredetileg kutat is fűrtak. Munkácsy kiváltságos helyzetben volt: tanúja lehetett a malom üzembe helyezésének! A legendák szerint a gőzgépek dugattyúinak karjai minden fordulatnál az utcára is kifordultak, és a gőzt szintén az utca felé engedték ki.

Bizarr érdekesség, hogy ezen a területen egykor temető helyezkedett el, 1858-ban Haan Lajos evangélikus lelkész és történetíró még látta ott az őelőtte szolgált neves csabai lelkészek és tanítók sírjeleit: Gyurcsék András a gőzmalom udvara mögött, Draskóczi Milecz Mihály a gőzmalom udvarán nyugodott Schiro János tanító mellett. De a malom helyén lehetett az egykori katolikus parcella is, és feltehető, hogy Munkácsy nagynénjét, Reök Saroltát is ide temették, ma a sírja már nincs meg.

Változást az Alföld-Fiumei vasútvonal Budapest-Arad szakaszának 1858. október 25-i megnyitása jelentette, mellyel Békéscsaba is bekapcsolódhatott a Tisza Vidéki Vasút jelentette modern szállítás vérkeringésébe, s így a malomhoz több gabona juthatott el. A nagy fellendülési korszaka az 1867-es kiegyezéssel kezdődött, amelynek során az itt őrlött liszt osztrák, angol és francia piacokon is megjelent. Miután egyre értékesebbé vált a malom, 1872-ben, miután többször is gazdát cserélt, Rosenthal Márton gyulai szappanos- és gyertyaöntő mester vette meg, aki ugyan a szappanfőzdéjét is áthozta Csabára, de e mesterségével kis idő múlva felhagyott, és csak a malmot fejlesztette. Az ország egyik vezető malma lett, amelynek részvényeit 1915 után a Pesti Tőzsdén is jegyezték.

1892-re négyemeletessé építették, majd 1912-ben újabb fejlesztésen esett át, akkor új berendezést kapott, hogy a termelését az addiginak két és félszeresére emelhesse. Addig napi 5 vagonos, később napi 12 vagonos teljesítménnyel működött a teljesen automatizált berendezés. Szállított Ausztriába, Csehországba, Hollandiába, Angliába, Svájcba, ebből Csehországban kifejezetten név szerint keresett árucikk volt a csabai liszt.

1915. március 6-án este három nagy robbanás rázta meg az épületet. Mint utóbb kiderült, lisztporrobbanás történt a koptatóban, azaz a malomban felgyülemllett liszt lebegő pora, amely a levegővel bizonyos arányban elegyedett, egy szikrát kapott, s ez heves, robbanásszerű égési reakciót produkált. Az épület fele konkrétan eltűnt! Egyedül a terményeket sikerült megmenteni a tulajdonos és a főszolgabíró lélekjelenlétének köszönhetően. Az újjáépítést 1915 májusában kezdték meg Ádám (Áchim) Gusztáv városi főmérnök tervei szerint, a termelés 1916-ban kezdődhetett meg újra, napi 4 vagonos hadiőrésre rendezkedett be, de a napi 15 vagonos teljesítményt is elérte év végére. Ebben a sikeres újjáépítésben a város vezetése és teljes lakossága is segítségére volt Rosenthaléknak, akiket önzetlen és nagylelkű emberekként ismertek és szerettek.

A malom a második világháború után állami tulajdonba került, s 2005-ig folyamatosan működött. 2019. május 21-kén teljesen kiégett a belső, 100 éves, vörösfenyőből készült felépítmény. Stabilizálása megtörtént, területére bemenni veszélyes és tilos.

15.

Csabagyöngye Kulturális Központ (Széchenyi u. 4.)

Az épület helyén eredetileg Békéscsaba egykori szőlőnemesítőjének, Stark Adolfnak háza állt, illetve a „Prófétához” címzett egykori vendégfogadó. Ezek közül is az elsőként említett a jelentősebb, amelyről tudható, hogy a Bártfáról Békéscsabára került Stark 1843-ban már ebben az épületben lakott. Az ő nevéhez nem csak több száz szőlőfaj előállítására fűződik, de legismertebbje a Csaba gyöngye is (az intézmény nevében egybeírjuk, a szőlő nevét külön kell írni), amelynek magoncait vélhetőleg Mathiász János adta neki. Ez a faj a világ legkorábban érő csemegeszőlője, és olyan fajoknak lett alapja, mint a Zala gyöngye vagy az Irsai Olivér.

A befelé nyíló, U-alakú épület 1967-ig állt, az akkori városrendezés során lebontották, így helyet biztosítva az újonnan épített Körös Hotelnek, valamint a Kulich Gyula Úttörő-, és Ifjúsági Háznak, mely utóbbit 1969 novemberében alapították. A fiatalok kultúréletét, szakkörök működtetését, rendezvények, koncertek helyszínét volt hivatott biztosítani, melyhez önálló épületként egy hangversenyerem is csatlakozott. 1995-től Ifjúsági Ház és Általános Társaskör néven folytatta munkáját. Az erősen felújításra szorult épületet 2010-ben kezdték el visszabontani, a 2011-es alapkövetélt követően 2013. január 22-én, a Magyar Kultúra Napján adták át a nagyközönségnek. Érdekes, hogy az intézmény nevérol népszavazás döntött, a 7 „jelölt” között felbukkant Munkácsy neve is. A homlokzat jobb oldalán látható szőlőlevél Prisztavok Tibor művésztanár alkotása, a bal oldalon Stark Adolf emléktáblája található.

16.

Munkácsy Mihály híd (Gyulai úti híd; Gyulai út)

Ez volt a legnagyobb, ezért Nagyhídnak is nevezték. Az I. katonai felmérés térképén (1782-1785) még nem látható, de egy 1818-as térképen már igen, tehát valamikor a két időpont között építhették. Előtte a Kórház utcai hídon áthaladva tudtak az emberek a gyulai országútra becsatlakozni, s miután a Nagyhíd megépült, az ezen áthaladó út vette át ezt a szerepet, ez lett a Gyula felé vivő országút. 1857 tavaszán az öreginas Munkácsy mestere parancsára sárga okkerfestéssel mázolta le valamelyik híd fából készült szerkezetét (ez lehetett a szóban forgó, így tartja a hagyomány) 3 társával együtt, azaz felújítására került sor.

1875-ben építtette át téglaboltozatos híddá Sztraka Ernő városi főmérnök 6 m kocsútszélességgel, ekkor kezdték el Kőhíd néven emlegetni. 1902-ben látták el vaskorlással. Még 1944-ben is ezen terelték a csordát, itt folyt a csordajárás. 1958-ban kiszélesítették, mai külsejét 1984-ben kapta.

17.

Munkácsy Mihály Múzeum (Széchenyi u. 9.)

Múzeumi jellegű kiállítóhelyet régóta szeretett volna Békéscsaba városa, ahol bemutathatta volna történelmi, néprajzi és természettudományi kincseit. Ennek ügyét előmozdítandó alakult meg 1899-ben a Múzeum-Egyesült Varságh Béla (1840-1925) gyógyszerész, a Békéscsabai Takarékpénztár Egyesület igazgatója vezetésével. Már 1902-ben kérvényezték az építkezési államsegélyt, melyet Zsilinszky Mihály államtitkár (1838-1925) közbenjárására megállapítottak 1905-ben, Alpár Ignác műépítész pedig 1902-ben nagyszerű tervet készített a leendő kultúrpalota számára, ám ez anyagilag kivitelezhetetlennek tűnt a csabaiak számára.

Eközben 1906-ban született a megbízás Ádám (Áchim) Gusztáv városi főmérnök, és (Csabai) Wagner József építész felé, hogy az újonnan létesítendő múzeum épületét tervezzék meg. Ezekkel csak 1908-ra készült el a két szakember, mivel áttervezésre került sor, nagyobbítani kívánták az elkészítendő létesítmény befogadó kapacitását. Így persze a költségek is emelkedtek. Az összeg 1910-re lett meg, 1911. március 6 - június 30. között fejezték be a kőműves és ácsmunkákat. Valójában 1912 júniusára készült el maga az épület, majd ekkor kezdődött ott a már meglévő, és a Rudolf Főgimnáziumban (ma: Szeberényi Gusztáv Adolf Evangélikus Gimnázium) addig tárolt gyűjtemény és könyvtár berendezése. Mint hogy csak 1913 második felére lett kész a bútortzat, a végleges berendezésre 1914 első hónapjaiban kerülhetett sor. 1914. március 27-én

a Múzeum-Egyesület már az épületben ülésezett, ekkor oszlatta fel magát, és az elkészült kultúrpalotát a város szolgálatába adta, mint szervezet, az átadással a feladata beteljesedett. 28-29-én, azaz 2 napon keresztül zajlott az avatóünnepség.

1951-ben vette fel az intézmény Munkácsy Mihály nevét. A nagy festő sosem látta ezt az épületet, amelynek helyén egy hosszanti térfűzésű, sarki, L-alakú épület helyezkedett el korábban (de a korábbi térképek szerint szárazmalom is volt azon a helyen). De ha látta volna, alighanem elnyerte volna tetszését!